

FTAMP 17.82.10

<https://doi.org/10.26577/JOS201194226>**Р.С. Қожабекова^{1*}, Х. Хассан²**¹ Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан² Малайзия халықаралық ислам университеті, Куала-Лумпур, Малайзия

*e-mail: raushan.kozhakhmetova@gmail.com

АБАЙ ЖӘНЕ ШАУҚИ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ НЕГІЗДЕРІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Бұл мақалада қазақтың бас ақыны, ұлы ағартушы Абай Құнанбайұлы мен араб әдебиетінің неоклассигі, мысырлық танымал ақын Ахмед Шауқидің шығармашылығының қалыптасуына әсер еткен тарихи-әлеуметтік және мәдени факторлар салыстырмалы тұрғыда қарастырылады. Сонымен қатар екі ақынның өмір сүрген дәуірі, қоғамдық ортасы, шығармашылығының қалыптасу кезеңдері және дүниетанымдық ұстанымдарының ерекшеліктері мен ұқсастықтары айқындалады. Зерттеудің мақсаты Абай мен Шауқидің тұлғалық қалыптасуына әсер еткен тарихи, мәдени және әлеуметтік факторларды анықтап, екі ақынның шығармашылығын әлеуметтік-мәдени контексте салыстыра талдау болып табылады. Бұл мақсатқа жету үшін екі ақынның өмірбаяны, қоғамдық қызметі, шығармашылық ортасы мен әдеби мұрасы кешенді түрде қарастырылды. Зерттеудің негізгі дереккөзі ретінде Абай мен Шауқидің поэзиялық шығармалары және екі ақынның өмірі мен шығармашылығына арналған ғылыми зерттеулер пайдаланылды. Зерттеу барысында тақырыптық және мазмұндық талдау, жинақтау, тарихи-салыстырмалы, салыстырмалы-әдеби, интерпретациялық және герменевтикалық талдау әдістері жүйелі түрде қолданылды. Қазақ және араб ақындары шығармашылығының алғаш рет тарихи-мәдени контексте салыстырмалы тұрғыда қарастырылуы зерттеудің ғылыми маңыздылығын көрсетеді. Екі ақынның шығармашылық мұрасы – сол тарихи дәуірдің рухани-мәдени құндылықтарын бейнелейтін құнды дерекөз. Абай мен Шауқидің шығармашылық мұрасын салыстырмалы әдебиеттану тұрғысынан зерделеу олардың адам болмысы, қоғам және әлем туралы көзқарастарының ұқсастықтары мен ерекшеліктерін анықтауға негіз болады.

Түйін сөздер: Абай Құнанбайұлы, Ахмед Шауқи, араб поэзиясы, мысырлық ақын, шығармашылық орта, тарихи-мәдени факторлар.

R.S. Kozhabekova^{1*}, H. Hassan²¹Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Almaty, Kazakhstan²International Islamic University Malaysia, Kuala-Lumpur, Malaysia

*e-mail: raushan.kozhakhmetova@gmail.com

Historical and Cultural Foundations of the Works of Abai and Shawqi: a Comparative Analysis

This article examines the historical, social and cultural factors that influenced the formation of the work of the great Kazakh poet and educator Abai Qunanbaiuly, and the famous Egyptian poet Ahmad Shawqi, a neoclassical figure of Arabic literature. In addition, the era in which the two poets lived, their social environment, the stages of the formation of their literary work, and the peculiarities and similarities of their worldviews are identified. The purpose of the study is to identify the historical, cultural and social factors that influenced the formation of the personalities of Abai and Shawqi, and to conduct a comparative analysis of the work of the two poets in a socio-cultural context. To achieve this goal, the biographies, public activities, creative environments and literary heritage of the two poets were comprehensively considered. The main sources of the study were the poetic works of Abai and Shawqi and scientific research on the life and work of the two poets. During the study, thematic and content analysis, synthesis, historical-comparative, comparative-literary, interpretative and hermeneutic analysis methods were systematically used. The scientific significance of the study is demonstrated by the fact that for the first time the work of Kazakh and Arab poets is considered in a comparative historical and cultural context. The creative legacies of Abai Qunanbaiuly and Ahmad Shawqi constitute valuable sources reflecting the spiritual and cultural values of their respective historical periods. A comparative literary analysis of their works makes it possible to identify both shared and distinctive features in their views on human nature, society, and the world.

Keywords: Abai Qunanbaiuly, Ahmad Shawqi, Arabic poetry, Egyptian poet, creative environment, historical and cultural factors.

Р.С. Қожабекова^{1*}, Х. Хассан²

¹Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Алматы, Казахстан

²Международный исламский университет Малайзии, Куала-Лумпур, Малайзия

*e-mail: raushan.kozhakhmetova@gmail.com

Историко-культурные основы творчества Абая и Шауки: сравнительный анализ

В данной статье рассматриваются историко-социальные и культурные факторы, повлиявшие на формирование творчества великого казахского поэта и мыслителя Абая Кунанбаева и известного египетского поэта Ахмеда Шауки, одного из представителей неоклассического направления в арабской литературе. Также в статье рассматриваются историческая эпоха, общественная среда и этапы становления творчества обоих поэтов, выявляются особенности и сходства их мировоззренческих позиций. Цель исследования заключается в выявлении историко-культурных и социальных факторов, оказавших влияние на формирование мировоззрения и творческого наследия Абая и Ахмеда Шауки, а также в проведении сравнительного анализа их творчества в социокультурном контексте. Для достижения поставленной цели были проанализированы биографии, историческая эпоха, общественная среда, этапы становления творчества и литературное наследие Абая Кунанбаева и Ахмеда Шауки. Источниковую базу исследования составили поэтические произведения Абая Кунанбаева и Ахмеда Шауки, а также научные исследования, посвященные их жизни, творчеству и мировоззрению. В ходе исследования применялись методы тематического и содержательного анализа, обобщения, историко-сравнительный, сравнительно-литературный, интерпретационный и герменевтический методы анализа. Научная значимость исследования заключается в том, что творчество казахского и арабского поэтов впервые рассматривается в историко-культурном контексте на основе сравнительного анализа. Творческое наследие Абая Кунанбаева и Ахмеда Шауки представляет собой ценный источник, отражающий духовно-культурные ценности исторической эпохи, в которой жили и творили поэты. Сравнительно-литературоведческий анализ их творчества позволяет выявить общие и специфические особенности их взглядов на природу человека, общество и окружающий мир.

Ключевые слова: Абай Кунанбайұлы, Ахмед Шауки, арабская поэзия, египетский поэт, творческая среда, исторические и культурные факторы.

Кіріспе

Абай Құнанбайұлы мен Ахмед Шауки шығармашылығы өз халықтарының рухани өміріне ықпал еткен әдеби мұра ретінде бағаланады. Олардың туындылары белгілі бір тарихи кезеңнің қоғамдық сұранысына жауап берумен ғана шектелмей, кейінгі ұрпақтың рухани дамуына да бағыт-бағдар берген идеялық мазмұнымен ерекшеленеді. Осы тұрғыдан алғанда, екі ақын да ұлттық мәдениет тарихында ағартушылық ойды орнықтыруға елеулі үлес қосқан тұлғалар ретінде танылады. Қазақ және араб әдебиеттерінің даму тарихы әр халықтың ғылыми кеңістігінде жан-жақты зерттелген. Сонымен қатар салыстырмалы әдебиеттану аясында Абай мен Шаукидың мәдени-философиялық көзқарастарын өзара салыстыра қарастырған зерттеулердің саны шектеулі. Сондықтан олардың шығармашылық мұрасын тарихи-мәдени негізде қатар талдау қажеттілігі туындайды. Қазақтың бас ақыны Хәкім Абай мен араб әдебиетінде «أمیر الشعراء» «ақындар әмірі» атанған Ахмед Шауки ағартушылық және гуманистік бағыттағы шығармалары арқылы ұлттық әдебиеттің

дамуында жаңа кезеңнің қалыптасуына ықпал етті. Олардың туындыларында көтерілген тақырыптар, идеялар мен көркемдік бейнелер арасында ортақ сипаттар байқалғанымен, әр ақынның өзіндік көркемдік мәнері, авторлық ұстанымы және шығармашылық тәсілі айқын көрінеді. Осы ерекшеліктер олардың мұрасын ұлттық әдебиет аясынан шығарып, әлемдік әдеби үдерісте де мәні бар көркем құндылықтардың қатарына енгізді.

Қазіргі ғылыми ізденістер жағдайында Абай мен Шауки шығармашылығын заманауи зерттеу әдістері негізінде қарастырудың өзектілігі арта түседі. Мұндай зерттеу олардың дүниетанымдық ұстанымдарын, тарихи-мәдени ортаның шығармашылыққа ықпалын және әдеби мұрасының идеялық сабақтастығын тереңірек пайымдауға мүмкіндік береді. Абай мен Ахмед Шаукидың шығармашылық мұрасы өз дәуірінің шеңберімен ғана шектелмейді. Олар жасаған көркем образдар мен көтерілген идеялар ұлттық мәдениет аясынан асып, жалпыадамзаттық мазмұнға ие болды. Осы тұрғыдан олардың шығармалары өткен мен бүгінді, дәстүр мен жаңашылдықты, адамгершілік құндылықтар мен қоғамдағы өз-

герістерді өзара сабақтастыратын рухани мұра ретінде бағаланады.

Зерттеу нысаны – Абай Құнанбайұлы мен Ахмед Шауқидің өмірі мен шығармашылығы, олардың өмір сүрген кезеңінде орын алған тарихи-мәдени жағдайлар. Зерттеудің мақсаты – Абай Құнанбайұлы және Ахмед Шауқидің шығармашылықтары мен тұлғалық қалыптасуына әсер еткен тарихи, мәдени және әлеуметтік факторларды анықтап, екі ақынның шығармашылығын әлеуметтік-мәдени контексте салыстыра талдау. Осы мақсатқа жету үшін төмендегі міндеттер алға қойылды: Абай мен Шауқидің өмір жолына шолу жасау; Абай және Шауқидің ақындық тұлғаларының қалыптасуына әсер еткен факторларды анықтау; екі ақынның шығармашылығының негізгі кезеңдерін айқындау; Абай мен Шауқи өмір сүрген дәуір мен ортаны өзара салыстыру; екі ақынның шығармашылығын олар өмір сүрген әлеуметтік-мәдени контексте салыстыра талдау.

Әдебиеттерге шолу

Абай Құнанбайұлының өмірі мен шығармашылық мұрасы қазақ әдебиеттану ғылымында жан-жақты зерттелген бағыттардың бірі болып табылады. Ақын шығармаларының алғашқы жинағы 1909 жылы ұрпақтарының бастамасымен жарық көрді. Кейінгі жылдары осы басылым негізгі мәтін ретінде қабылданып, Абайдың мерейтойлары қарсаңында ылыми түсініктермен өңделген жаңа басылымдар жарияланып отырды (Абайтану, 2015: 21). Абайдың өмірбаянына қатысты алғашқы ғылыми пайымдаулардың бірі Ахмет Байтұрсынұлының 1913 жылы «Қазақ» газетінде жарияланған «Қазақтың бас ақыны» атты мақаласында көрініс тапты (Байтұрсынов, 1913). Абайдың өмір жолын ғылыми тұрғыдан кеңірек қарастырып, бұрынғы мәліметтерді жүйелеген зерттеулердің ішінде Мұхтар Әуезовтің «Абайдың туысы мен өмірі» атты еңбегі ерекше орын алады (Абайтану, 2015: 31-93). Абай шығармаларының тілдік ерекшеліктері алғаш рет Қ. Жұмалиевтің (Жұмалиев, 1948), Р. Сыздықованың (Сыздықова, 2004) еңбектерінде қарастырылса, Абайдың тектологиясына қатысты зерттеулерге Қ. Мұхаметхановтың «Абай шығармаларының тектологиясы жайында» (Мұхаметханов, 2010), Т. Жұртбайдың «Білмей мұны жазған жоқ...» (Жұртбай, 2020) деп аталатын еңбектерін жатқызуға болады. М. Мырзахметовтің зерттеуінде Абай мұрасындағы адам мәселесі

арнайы талданған (Мырзахметов, 2025). Зерттеуші ақын мұрасындағы адам туралы ойларды бүгінгі қоғамдық және рухани құндылықтармен сабақтастықта қарастырады. Ы. Палтөре Абай дүниетанымындағы «адам» концептісінің діни мазмұнына назар аударады. Ғалым «Қара сөздерде» берілген адам, иман және адамгершілік туралы тұжырымдарды Құран аяттары мен хадистермен салыстыру негізінде олардың өзара үндестігін көрсетеді (Палтөре, 2025: 216). Абай шығармашылығындағы адам концептін қазіргі заман тұрғысынан зерттеуді абайтанушы ғалым арнайы қарастырған (Мырзахметов, 2025). Шығыстанушы ғалым Ы. Палтөре Абай шығармаларындағы «адам» концептінің діни мәтіндермен терең үндесіп жатқанын оның «Қара сөздерін» Құран аяттарымен және Мұхаммед пайғамбар хадистерімен салыстыра отырып дәлелдейді (Палтөре, 2025:216).

Түркиялық ғалым Е. Петектің (Е. Petek) қазақ тіліне аударылған «Абай Құнанбайұлы. Ғақлия кітабы» атты еңбегінде Мүрсейіт қолжазбасының 1907 жылғы нұсқасындағы Абайдың қара сөздері түпнұсқа қалпында берліп, оның транскрипциясы мен грамматикалық индексі жасалған. Бұл зерттеуде XX ғасыр басындағы Абай қолжазбаларының сипаттамасы, тілдік ерекшеліктері көрсетіліп, сонымен қатар Абайдың қара сөздері тілдік тұрғыдан зерттелген (Петек, 2020). Аталған автордың 2023 жылы қазақ тіліне аударылған «Абай өлеңдерінің қолжазбасы» атты келесі еңбегінде де Абайдың өлеңдері алғаш рет қолжазба нұсқасында берілген (Петек, 2023).

Ахмед Шауқидің әдеби мұрасы оның ағартушылық ұстанымы мен гуманистік идеяларының ауқымдылығына байланысты Мысырда ғана емес, басқа да араб елдерінде ғылыми зерттеулердің негізгі нысандарының біріне айналды. Ақын шығармашылығы араб және шетелдік әдебиеттанушылар тарапынан әртүрлі қырынан қарастырылып келеді. Зерттеулерде оның қасидаларының (қасида (قصيدة) – араб поэзиясында кеңінен тараған көлемі жағынан ірі лирикалық-эпикалық өлең формасы) тақырыптық, көркемдік және идеялық ерекшеліктерімен қатар, Мысыр драматургиясы мен театр өнерінің қалыптасуына қосқан үлесіне де ерекше назар аударылған. Осы тұрғыдан Ахмед Шауқидің әдеби мұрасы поэзиямен ғана шектелмей, араб драматургиясының даму тарихымен сабақтастықта жан-жақты қарастырылады.

Ахмед Шауқидің өмірі мен шығармашылығын мысырлық ғалымдар ғана қарастырмаған,

қазіргі араб әдебиетінің негізін қалаушы ұлы ақын ретінде бүкіл араб әлемінде зерттеу нысанына алынған. Сонымен қатар шығу тегі түрік ақынның Осман империясы мен түріктерге қатысты шығармалары түркиялық ғалымдардың зерттеулеріне де арқау болған. Ахмед Шауқидің өмірі мен шығармашылығына қатысты алғашқы ауқымды зерттеулердің арасынан XX ғасырда өмір сүрген араб әдебиетінің сыншысы, тарихшы-ғалым Shawqi Daif еңбектерін ерекше атап өтуге болады. Ол өзінің зерттеулерінде Шауқидің өз қолымен жазылған қолжазбаларын негізге ала отырып, оның шығармаларына жан-жақты талдау жасаған (Daif, 2010). Танымал жазушы әрі сыншы Taha Husein «Хафиз және Шауқи» атты еңбегінде атақты мысыр ақындары Хафиз Ибрахим мен Ахмед Шауқидің еңбектеріне салыстырмалы талдау жасаған (Abdalla, 2004). Мысырлық зерттеуші Абдел Мәжидтің «Ахмед Шауқи – Адамзат ақыны» («أحمد شوقي شاعر الإنسان») атты еңбегінде Шауқидің поэзиясы, оның жанрлық ерекшеліктері, идеялық мазмұны жан-жақты қарастырылып, ақынның қазіргі замандағы араб әдебиетінің дамуына қосқан үлесі көрсетілген (Majeed, 1998). Ал зерттеуші Sh. Jabri өзінің еңбегінде Шауқидің мысал-өлең жанрының дамуына қосқан үлесін, оның ерекшеліктерін, ақынның кейіпкерлер арқылы даналық ойларын жеткізу шеберлігін қарастырған (Jabri, 1997). Sh. Arsalan «Шауқи және қырық жылдық достық» («سنة شوقي وصداقات أربعين») атты еңбегінде Шауқидың өмірі мен шығармашылығына қатысты көптеген құнды ақпараттар беріледі (Arsalan, 2009).

Ахмед Шауқидың өмірі мен шығармашылығын зерттеген түркиялық ғалым Kazim Uzun еңбегінде Ахмад Шауқи шығармашылығына әсер еткен тарихи факторлар көрсетіліп, ақынның Осман империясына қатысты шығармаларына талдау жасалған (Uzun, 2002). Ал түркиялық зерттеуші A. Savran «Осман Империясы тұсындағы жаңа араб әдебиеті» атты еңбегінде Ахмет Шауқидың өмірі мен шығармашылығына қатысты зерттеу жүргізіп, ақынның қазіргі заман араб әдебиетінде алатын орнын көрсеткен (Savran, 1991). H. Yazici зерттеуінде мысырлық ақын Шауқидың өмірі мен оның шығармаларындағы II Абдулхамид сұлтанның бейнесі қарастырылады (Yazici, 1997). Жалпы Ахмед Шауқидың өмірі мен шығармашылығы араб, түрік ғалымдарымен қатар кейбір еуропалық ғалымдардың да еңбектерінде зерттеу нысаны ретінде қарастырылған (Stetkevych, 2010). Алайда қазақ әдебиеттануын-

да Ахмед Шауқи мұрасы, соның ішінде оның поэзиясы дербес зерттеу нысаны ретінде жүйелі түрде қарастырылмаған. Араб әдебиетінің дамуына елеулі үлес қосқан ақын шығармашылығын қазақ ғылыми кеңістігінде таныту және оны қазақ ақындарының мұрасымен салыстыра зерделеу болашақ зерттеулер үшін маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Мұндай салыстырмалы ізденістер қазақ және араб халықтарының әдеби-мәдени сабақтастығын тереңірек түсінуге, сондай-ақ екі ел арасындағы рухани байланыстардың кеңеюіне ықпал етеді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында Абай Құнанбайұлының өлеңдері, ақынның өмірі мен шығармашылығына қатысты ғылыми зерттеулер және Ахмед Шауқидің «Әш-Шауқийат» («الشوقيات») атты поэзиялар жинағы, «Қазіргі заманғы Араб әдебиетінің тарихы» («الجامع في تاريخ الأدب العربي الحديث») жинағы, араб әдебиетін зерттеуші ғалымдардың еңбектері сияқты материалдар қолданылды.

Зерттеудің негізгі бағыты антропоэзекті парадигма аясында жүргізіліп, пәнаралық тәсіл басшылыққа алынды. Мақалада тақырыптық және мазмұндық талдау, жинақтау, интерпретациялау, тарихи-салыстырмалы, салыстырмалы-әдеби талдау және герменевтикалық талдау әдістері кеңінен қолданыс тапты. Абай мен Шауқидің өмір сүрген дәуіріндегі тарихи-қоғамдық, әлеуметтік-мәдени жағдайлар, екі ақынның ағартушылық қызметі мен олардың шығармашылық дүниетанымына әсер еткен факторларды анықтауда тарихи-салыстырмалы әдіс қолданылды. Сонымен қатар бұл әдіс арқылы екі ақынның өмірі мен шығармашылығындағы ұқсастықтар мен ерекшеліктер анықталды. Салыстырмалы-әдеби талдау әдісі арқылы екі ақынның шығармашылығындағы идеялық үндестіктер мен ұлттық ерекшеліктер айқындалды. Герменевтикалық әдіс Абай мен Шауқи шығармаларындағы мәтіннің ішкі мағыналық құрылымы мен мәдени-философиялық идеяларды түсіндіруде қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Ақын Абайдың шығармашылық қызметі XIX ғасырда кең даланы мекен еткен қазақ елінің Ресей империясының отаршылдық әкімшілік жүйесіне біртіндеп кіріктірілген кезеңімен тұспа-тұс келді. Бұл дәуір қазақ қоғамының

дәстүрлі әлеуметтік құрылымы мен шаруашылық жүйесінде елеулі өзгерістердің орын алуымен ерекшеленді. Ғасырлар бойы көшпелі өмір салтын ұстанған қазақ қоғамы жаңа әкімшілік тәртіпке, шаруашылық қатынастарға және қоғамдық өзгерістерге бейімделу үдерісін бастан өткерді. Мұндай тарихи жағдайлар халықтың тұрмыс-тіршілігіне ғана емес, рухани өміріне де ықпал етті.

Қоғамдағы осы өзгерістер мен әлеуметтік қайшылықтар Абай шығармаларында кеңінен көрініс тапқан. Ақын әділетсіздік, надандық, алауыздық, жалғандық сияқты құбылыстарды сынға алып, қоғамның жаңаруын ең алдымен адам тәрбиесімен, біліммен және рухани кемелденумен байланыстырды. Оның пікірінше, халықтың ілгерілеуінің басты шарты – жеке адамның санасы мен адамгершілік қасиеттерінің жетілуі. Бұл ұстаным ақынның көптеген өлеңдері мен қара сөздерінің идеялық өзегіне айналды.

Абай өз шығармаларында қоғамдағы келеңсіз құбылыстарды бейнелей отырып, адамды терең ойлауға, ар-ұятты жоғары қоюға және әділеттілікке ұмтылуға үндейді:

*Басыңды дауға
Малыңды жауға,
Қор қылма, қорға, татулас.
Өтірік, ұрлық, Өкімет зорлық
Құрысын, көзің ашылмас
Ұятың, арың оянсын,
Бұл сөзімді ойлансын (Құнанбайұлы, 1995).*

Ахмед Шауқи қазіргі араб әдебиетінің көрнекті өкілдерінің бірі ретінде танылады. Ол ақын ғана емес, драматург, аудармашы әрі ағартушы ретінде де белгілі. Тарихи деректер бойынша, Ахмед Шауқи 1868 жылғы 16 қазанда Каир қаласының Ханафи ауданында ауқатты отбасында дүниеге келген. Оның әкесінің ұлты күрд, анасы түрік, нағашы әжесінің тегі грек болған. Болашақ ақынның тәрбиесіне нағашы әжесі ерекше ықпал етіп, оны мысырлық хедив Исмаил пашаның (1863-1879 жылдары билік еткен) сарайында өсірген (Kozhabekova, 2023). Сарай ортасында тәрбиеленуі Шауқидың ерте жастан мемлекеттік орта мен сарай мәдениетін жақын тануына мүмкіндік беріп, оның дүниетанымының қалыптасуына әсер еткен факторлардың бірі болды.

Ахмед Шауқидың шығармашылық тұлғасының қалыптасуына оның өмір сүрген әлеуметтік ортасы мен алған білімі елеулі ықпал етті. Алғашқы білімін Мысырда алған ақын кейін

оқуын Еуропада жалғастырды. Еуропалық мәдениетпен, әдебиетпен және қоғамдық оймен танысуы оның дүниетанымына, эстетикалық көзқарасына және шығармашылық бағытына әсер етті. Бұл ықпал ақын поэзиясының идеялық мазмұны мен көркемдік жүйесінен айқын байқалады. Шауқидың шығармашылық мұрасын талдау оның дүниетанымында өзара сабақтас екі бағыттың қатар көрініс тапқанын аңғартады. Бір жағынан, ақын исламдық құндылықтарды, мұсылман халықтарының бірлігін және халифат идеясын қолдап, тарихи оқиғаларды осы көзқарас тұрғысынан жырлайды. Екінші жағынан, оның поэзиясында жалпыадамзаттық гуманистік ұстанымдар, адамгершілік, парасат, ғылым мен мәдениетке негізделген идеялар кеңінен көрініс табады. Осы ерекшелік Ахмед Шауқи шығармашылығының идеялық ауқымын кеңейтіп, оның әртүрлі тақырыптарды қамтуына негіз болды (Shawqi, 2003: 111).

Философ әрі әдебиеттанушы Mansur Fahmi Ахмед Шауқидың ақындық болмысын жоғары бағалап, «Соңғы мың жылдықта Шауқи сияқты ақын дүниеде болмаған» деген пікір білдіреді. Зерттеушінің пайымдауынша, Шауқи поэзиясында ғылым, тарих, қоғамдық өмір және адам болмысына қатысты ойлар өзара тұтас көркем жүйе құрайды. Ақынның «поэзия – табиғат пен тарихтың және ата-ананың баласы» деген тұжырымы оның шығармашылық ұстанымын айқындайды. Сонымен қатар Шауқи поэзияның көркемдік құндылығын адамның ішкі сезімімен, өмірлік тәжірибесімен және даналықпен байланыстырады (Fahmi, 1993: 9).

Әдебиеттанушылар Ахмед Шауқи шығармашылығының тақырыптық ауқымы кең екенін атап көрсетеді. Оның поэзиясында отансүйгіштік, ұлттық мүдде, дін және табиғат мәселелерімен қатар, адам болмысы, оның рухани қасиеттері, қабілеті және кемелденуге ұмтылысы маңызды орын алады. Осыған байланысты ақын поэзиясын XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Мысыр қоғамының саяси, әлеуметтік және мәдени өзгерістерімен сабақтастықта қарастыру оның шығармаларындағы адам тақырыбының ерекшеліктерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Ахмед Шауқидың өмір жолы оның дүниетанымының әртүрлі әлеуметтік орта мен тарихи жағдайлардың ықпалымен қалыптасқанын көрсетеді. Сарайдағы қызметі, кейінгі эмиграция кезеңі және туған еліне оралғаннан кейінгі қоғамдық қызметі ақын шығармашылығының

идеялық бағытына әсер етті. Шығармашылық жолының алғашқы кезеңінде ол сарай ортасымен тығыз байланыста болып, билеушіге арналған мадақ өлеңдері арқылы танылып, әдебиетте «алтын тордың бұлбұлы» деген сипаттамаға ие болды (Al-Fakhouri, 1986: 123). Алайда ағылшын отарлау саясатына қарсы көзқарасы салдарынан Мысырдан тыс өмір сүруге мәжбүр болған кезеңде оның поэзиясында туған жерге деген сағыныш, ұлттық бірлік және араб өркениетінің тарихи мұрасы жетекші тақырыптардың біріне айналды. Сонымен бірге ақын Көне Мысырдың тарихи өткені мен мәдени мұрасын жырлау арқылы халықтың тарихи жадын жаңғыртуға ұмтылды. Шауқидың шығармаларында адам тұлғасы мен оның ішкі дүниесі тұрақты түрде көрініс табады. Ақын адамның мінез-құлқын, адамгершілік қасиеттерін, әділдік пен еркіндікке ұмтылысын әртүрлі қырынан бейнелейді. Осы ерекшелік оның поэзиясында адам мәселесінің уақыт өте келе тақырыптық әрі идеялық жағынан тереңдей түскенін аңғартады. Сондықтан Ахмед Шауқидың шығармашылық эволюциясын кезең-кезеңімен қарастыру оның дүниетанымының және көркемдік ізденістерінің даму ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік береді. Осыған сәйкес ақынның шығармашылық жолын шартты түрде үш негізгі кезеңге бөлуге болады:

бірінші кезеңде ол хедив сарайында қызмет атқарып, билеушіге арналған мадақ өлеңдері арқылы «сарай ақыны» ретінде танылды;

екінші кезең ақынның Испаниядағы эмиграция жылдарымен байланысты. Бұл уақытта оның шығармаларында туған жерге деген сағыныш, Мысырға деген сүйіспеншілік және араб халықтарының ұлттық бірлігі мен тәуелсіздігі негізгі тақырыптардың біріне айналды;

үшінші кезеңде ақын отанына оралғаннан кейін тарихи және діни мазмұндағы туындылар жазып, ағартушылық, отансүйгіштік және халыққа қызмет ету идеяларын шығармашылығының өзегіне айналдырды.

Абай Құнанбайұлы мен Ахмед Шауқидың өмірбаянын салыстырмалы тұрғыдан қарастыру олардың шығармашылық тұлғасының қалыптасуында бірқатар ортақ белгілер болғанын көрсетеді:

өмір сүрген кезеңі жағынан Абай Құнанбайұлы (1845-1904) мен Ахмед Шауқи (1868-1932) бір тарихи дәуірдің өкілдері болып табылады. Екі ақын да XIX ғасырда дүниеге келіп, XX ғасырдың алғашқы онжылдықтарында шығармашылық мұра қалдырды.

Екі ақын да ауқатты әулетте тәрбиеленіп, алғашқы білімін шығыс дәстүріне сай алып, араб тілін және ислам ілімдерінің негіздерін меңгерді. Кейін туған жерінен тыс жерде білімін жалғастырып, өз дүниетанымын кеңейтуге мүмкіндік алды. Білім алу кезеңінде екеуі де негізгі оқу бағдарламасымен қатар қосымша пәндерді игеруге көңіл бөлді. Абай Семейдегі мектепте орыс тілін үйренсе, Ахмед Шауқи заңгерлік біліммен бірге аударма ісін меңгерді.

Әдебиетке қызығушылық екі ақында да ерте қалыптасты. Олар белгілі ақындардың шығармаларын оқумен қатар, жастайынан өздері де өлең жаза бастады. Сонымен бірге олардың әдеби танымы ұлттық әдебиетпен ғана шектелмей, өзге халықтардың әдеби мұрасын игеру арқылы кеңейді. Абай шығыс классиктері мен орыс әдебиетін терең меңгерсе, Ахмед Шауқи француз, кейін испан және ағылшын әдебиеттерін жүйелі түрде оқып, шығармашылық тәжірибесінде пайдаланды.

Екі ақынның білім жолын тандауда әкелерінің ықпалы байқалады. Құнанбайұлын Семейге оқуға жіберсе, Ахмед Шауқидың әкесі оның беделді ұстаздардан дәріс алуына жағдай жасаған. Сонымен қатар олардың дүниетанымы мен адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына әжелерінің тәрбиесі ерекше әсер еткен. Екі ақын да материалдық жағынан жеткілікті ортада тәрбиеленгеніне қарамастан, қарапайым халықтың тұрмыс-тіршілігімен етене танысып, әлеуметтік мәселелерге бейжай қарамаған.

Екі ақын да мемлекеттік билік ортасымен ерте жастан байланыста болған. Абай әкесінің ел басқару қызметі арқылы қоғамдық өмірдің қыр-сырын ерте таныса, Ахмед Шауқи бала кезінен хедив сарайында тәрбиеленіп, мемлекеттік ортадағы саяси және мәдени ахуалды жақыннан көріп өсті. Бұл жағдай кейін екі ақынның дүниетанымы мен шығармашылық бағытының қалыптасуына өзіндік ықпалын тигізді.

Абай Құнанбайұлы мен Ахмед Шауқидың өмірбаяндық деректерін салыстырмалы тұрғыдан қарастыру олардың шығармашылық тұлғасы мен дүниетанымының қалыптасуына ықпал еткен бірқатар ортақ факторларды айқындауға мүмкіндік береді. Екі ақынның да балалық шағы, білім алу жолы, әдебиет пен ғылымға ерте қызығушылық танытуы, сондай-ақ қоғамдық ортада қалыптасуы олардың шығармашылық ізденістерінде өзара ұқсас белгілердің болғанын көрсетеді.

Абай мұрасын ғылыми тұрғыдан зерделеуде ақын өмір сүрген тарихи дәуір мен қоғамдық

ортаны ескеру қажеттігіне академик З. Ахметов ерекше назар аударады. Ғалымның пікірінше, ақын шығармашылығын оның өмір сүрген заманынан бөліп қарастыру мүмкін емес, өйткені қоғамдық жағдай қаламгер дүниетанымының және көркемдік ізденісінің негізгі алғышарттарының бірі болып табылады. Сонымен бірге ол ақынның шығармашылық деңгейін тек тарихи жағдаймен ғана түсіндіру жеткіліксіз екенін атап көрсетіп, басты мәселе Абайдың халықтың түбегейлі мүддесі мен арман-мұратын қаншалықты терең түсініп, оны қандай көркемдік әрі ойшылдық деңгейде жеткізе алғанында екенін тұжырымдайды (Ахметов, 1995: 18).

Абайтанушы М. Мырзахметұлы да ақын мұрасын дұрыс түсіну үшін оның өмір сүрген дәуірінің саяси және әлеуметтік ерекшеліктерін жан-жақты зерттеудің маңызын көрсетеді. Ғалымның пікірінше, Абай шығармаларын танудың бастапқы шарты – қазақ даласының отарлану тарихын, сол кезеңдегі ел басқару жүйесін және қоғамдық қайшылықтардың әлеуметтік негіздерін терең меңгеру болып табылады (Мырзахметов, 1994: 10).

Бұл ғылыми ұстанымдар Абай шығармашылығын тарихи-мәдени контекстен тыс қарастырудың толыққанды нәтиже бермейтінін аңғартады. Сондықтан ақын өмір сүрген дәуірдің ерекшеліктерін талдау барысында Ресей империясының отарлау саясатының қазақ қоғамына ықпалын, сондай-ақ кейінгі кеңестік кезеңде қалыптасқан идеологиялық ұстанымдардың абайтану ғылымына әсерін ескеру маңызды. Кеңестік дәуірде әдебиеттану белгілі бір идеологиялық шектеулер жағдайында дамығандықтан, Абай мұрасының жекелеген қырлары, соның ішінде ақындық мектебі мен шәкірттері мәселесі ұзақ уақыт бойы ғылыми айналымда толық зерттелмеді. Осы жағдай қазақ әдебиеттануының дамуына да өз ықпалын тигізді.

Абай мұрасының идеялық мазмұны мен дүниетанымдық негіздерін терең түсіну ақын өмір сүрген тарихи дәуір мен әлеуметтік-мәдени ортаны жан-жақты зерделеумен тығыз байланысты. Бұл бағытта Абайдың өмірі мен шығармашылығын ғылыми тұрғыдан жүйелі зерттеген көрнекті ғалымдардың бірі ретінде М. Әуезовты ерекше атап өтсе болады. Оның көпжылдық ғылыми ізденістері мен абайтану саласындағы еңбектері «Абай жолы» роман-эпопеясының тарихи-танымдық негізін қалады. Аталған шығармада Абайдың ақындық тұлғасы ғана емес, сонымен қатар XIX ғасырдағы қазақ қоғамының

әлеуметтік болмысы, рухани құндылықтары, ұлттық дүниетанымы, салт-дәстүрі және тарихи-мәдени келбеті көркемдік тұрғыдан жан-жақты бейнеленген. М. Мырзахметовтың өз еңбегінде М. Әуезовтың «...жазушының тарихи тақырыпқа шығарма жазуы, ең алдымен, ғылымдық, зерттеушілік ұзақ еңбекті қажет етеді. Әуелде мен Абайдың өмірбаянын толықтырып жазған едім. Сол жұмыстың кезінде, кейін жазылатын романға керек деректің бірталайы қолыма түсті... Екі саладағы еңбек бір-біріне сүйеніш болып, жалпы Абай жайындағы білімді толықтыра түсетіндей болу керек деген қорытынды ниетке бекідім» деген сөздерін бере отырып, аталған еңбектің жазылу себептері мен ғылыми негіздемесін төмендегідей түсіндіреді: «Эпопеяға негіз болып қаланған деректер көзі мен жазылу, жариялану тарихын ғылыми тұрғыдан терең танып білу үшін, қандай зерттеуші болса да Мұхтар Әуезовтің абайтану саласындағы ғылыми-зерттеу еңбектерінде көтерген көп қырлы күрделі мәселелерге соқпай өте алмайды. Себебі эпопеяның бас кейіпкерінің өзі интеллектуалды өнер иесі болғандықтан, ол мәселелерді саралап жете білу – шешуші мағына алатын қажеттілікке айналмақ. Осы айтылған ерекшеліктерді терең танып білген жағдайда ғана «Абай жолы» эпопеясының жазылу тарихы мен ол сүйенген рухани, тарихи дерек көзі ретінде абайтанудан жазылған зерттеу еңбектердің мән-мазмұнын танып білсе болады» (Мырзахметов, 1994:182).

Абайдың шығармашылық қызметі қазақ қоғамында рулық қатынастардың қоғамдық өмірге елеулі ықпал еткен кезеңімен сәйкес келді. Мұндай әлеуметтік құрылым қоғамдық сананың қалыптасуы мен қоғамдық ойдың дамуына әсер етті. Осы тарихи жағдайда Абайдың тұлғасы мен әдеби мұрасын қабылдау және бағалау үдерісі де қалыптасқан қоғамдық көзқарастардың ықпалынан тыс болған жоқ. М. Мырзахметовтің еңбегінде бұл құбылыстың көрінісі тобықты ақыны Қуанышбай шығармалары негізінде талданады. Зерттеушінің пікірінше, Қуанышбай Абайдың қоғамдық қызметі мен идеялық ұстанымдарын рулық дүниетаным аясында бағалап, оның халықтық мұратын ру мүддесімен сабақтастыра түсіндіреді (Мырзахметов, 1994). Мұндай көзқарас Абай шығармашылығының идеялық мазмұнын кең тарихи-әлеуметтік тұрғыдан бағалауға мүмкіндік бермеді. Осыған байланысты абайтануда рушылдық идеологияның ықпалын тарихи жағдайлармен байланыстыра қарастыру және ақын мұрасын объективті ғылыми ұстаным негі-

зінде зерделеу маңызды бағыттардың бірі болып табылады.

XVIII ғасырдың соңында, нақтырақ айтқанда, 1798 жылғы француз экспедициясы қарсаңында, Мысырдың саяси жағдайы күрделі сипат алды. Ел ресми түрде Осман империясының құрамында болғанымен, нақты билік мәмлүк әмірлерінің қолында шоғырланды. Билік үшін жүргізілген үздіксіз күрес ішкі саяси тұрақсыздықтың күшеюіне алып келді. Бұл жағдай елдің рухани және мәдени өміріне де ықпал етіп, ғылым, білім және әдебиет салаларының дамуын тежеді. Осман мемлекетінің басқа аймақтарындағыдай, діни білім беру жүйесінің ықпалы әлсіреп, діни қызметкерлердің даярлық деңгейі төмендеді. Соның салдарынан халық арасындағы сауаттылық деңгейі төмендеп, білім беру ісінің дамуына қолайсыз жағдай қалыптасты.

Өнер мен ғылым салаларындағы дағдарыс француз экспедициясының Мысырдағы қызметіне қолайлы жағдай қалыптастырды. Француз әкімшілігі Батыс үлгісіндегі білім беру жүйесі мен мәдени құндылықтарды енгізуді реформалық саясаттың маңызды бағыты ретінде ұсынып, елдегі саяси және мәдени ықпалын кеңейтуге ұмтылды. Сонымен қатар экспедиция құрамында әскери қызметкерлермен бірге археологтар, тарихшылар, лингвистер және жаратылыстану ғылымдарының өкілдері болды. Олардың жүргізген зерттеулері нәтижесінде Көне Мысыр өркениетінің тарихына, мәдени мұрасына және материалдық ескерткіштеріне қатысты көптеген жаңа ғылыми деректер жинақталып, кейінгі египеттану ғылымының қалыптасуына негіз қаланды. Француз ықпалының күшеюі Мысыр қоғамында әртүрлі көзқарастардың қалыптасуына алып келді. Қоғамның бір бөлігі еуропалық білім беру мен мәдени жаңашылдықтарды қолдаса, екінші бөлігі дәстүрлі рухани және мәдени құндылықтарды сақтауды жақтап, сыртқы ықпалға сын көзбен қарады. Осындай тарихи жағдайда 1805 жылы билікке келген Мұхаммед Әли мемлекеттік басқару, білім беру және әскери салада реформалар жүргізуді бастады. Оның бастамасымен Еуропаға білім алуға жіберілген жастар кейін елге оралып, ғылым, мәдениет және білім беру жүйесінің жаңаруына елеулі үлес қосты. Бұл үдеріс жаңа буын зиялыларының қалыптасуына және әдеби ортаның жандануына ықпал етті. Дегенмен көркем проза мен поэзияның дамуы әлі де баяу жүріп, әдеби қызметтің басым бөлігі мерзімді баспасөзде жарияланған мақалалар арқылы жүзеге асырылды. Осындай тарихи-

мәдени жағдайда кейіннен араб әдебиетінің жаңаруына елеулі үлес қосқан Ахмед Шаукидың шығармашылық тұлғасы қалыптасты.

Ахмед Шаукидың дүниетанымы мен шығармашылық ұстанымының қалыптасуына XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Мысырдың қоғамдық-саяси жағдайы тікелей ықпал етті. Бұл кезеңдегі негізгі тарихи үдерістерді бірнеше бағыт бойынша қарастыруға болады:

біріншіден, XVI ғасырдың басынан Осман империясының құрамында болған Мысыр XIX ғасырдың соңына қарай күрделі саяси өзгерістерді бастан өткерді. 1882 жылы Ұлыбритания елге әскери бақылау орнатып, Мысыр ресми түрде Осман империясының құрамында қалғанымен, оның әкімшілік, экономикалық және әскери салалары британ ықпалына тәуелді болды. Бұл жағдай елдің саяси дербестігін айтарлықтай шектеді.

екіншіден, 1879-1882 жылдардағы Араб көтерілісі Мысырдың қоғамдық-саяси өміріндегі маңызды оқиғалардың бірі болды. Бұл қозғалыс елдің тәуелсіздігін нығайтуға, шетелдік ықпалды шектеуге және мемлекеттік реформаларды жүзеге асыруға бағытталды. Көтеріліс жеңіліске ұшырағанымен, оның нәтижесінде ұлттық сана мен тәуелсіздік идеяларының қоғамдық маңызы күшейе түсті.

үшіншіден, осы кезеңде Мысыр Шығыс пен Батыс өркениеттерінің өзара ықпалы айқын байқалған кеңістікке айналды. Еуропалық саяси және мәдени ықпалдың күшеюі дәстүрлі құндылықтар мен жаңа қоғамдық көзқарастардың арақатынасын қайта қарауға алып келді. Бұл үдерістер қоғамның рухани өміріне, мәдениетіне және әдеби дамуына елеулі ықпал жасады.

XIX ғасырдағы Мысырдың мәдени дамуындағы шешуші құбылыстардың бірі мәдени-ағартушылық Ан-Наһда (النّهضة) (араб тілінен «өркендеу, өрлеу») қозғалысы болды. Бұл қозғалыс араб әдебиетінің жаңғыру кезеңінің басталуымен ерекшеленіп, ұлттық әдебиеттің жаңа бағытта дамуына негіз қалады. Осы кезеңде еуропалық білім алған зиялылардың, жазушылардың, ақындардың және қоғам қайраткерлерінің жаңа буыны қалыптасты. Ахмед Шауки осы әдеби-мәдени жаңғырудың көрнекті өкілдерінің бірі саналады. «Ан-Наһда» кезеңінде Мысырда еуропалық білім беру үлгілерінің ықпалы күшейіп, көптеген жастар Еуропада білім алып, елге оралғаннан кейін ағарту ісі мен мәдени реформаларға белсене араласты. Ахмед Шауки да еуропалық әдеби тәжірибені меңгере отырып, оны араб әдеби

дәстүрімен ұштастыра білді (Sumi, 2008). Соның нәтижесінде оның шығармаларында шығыстық әдеби мұра мен батыстық көркемдік ізденістердің өзара сабақтастығы айқын көрініс тапты. Осы кезеңде кітап басу, мерзімді баспасөз және аударма ісі қарқынды дамыды. Еуропа әдебиетінің көптеген туындылары араб тіліне аударылып, жаңа әдеби бағыттар мен идеялардың таралуына мүмкіндік берді. Бұқаралық ақпарат құралдарының кеңеюі әдеби және қоғамдық ойдың жаңаруына ықпал етіп, араб зиялылары арасындағы ғылыми және мәдени байланыстардың нығаюына жағдай жасады.

Ан-Наһда қозғалысы Мысырмен ғана шектелмей, басқа араб елдерінің мәдени өміріне де ықпал етті. Ахмед Шауқи өз поэзиясы мен публицистикалық еңбектері арқылы білімнің маңызын, қоғамның рухани жаңаруын және ұлттық мәдениетті сақтай отырып өркениеттік дамуға ұмтылу идеясын насихаттады. Осы қызметінің нәтижесінде ол Мысырда ғана емес, бүкіл араб әлемінде танылған әдеби және қоғамдық қайраткер дәрежесіне көтерілді (Stetkevych, 1993).

Ахмед Шауқи өмір сүрген тарихи кезеңнің қоғамдық-саяси және мәдени ерекшеліктерін талдау оның шығармашылық қызметінің қалыптасу алғышарттарын айқындауға мүмкіндік береді. Бұл кезең дәстүрлі қоғамдық құндылықтардан жаңару үдерістеріне, отарлық тәуелділік жағдайынан ұлттық тәуелсіздік идеясының күшеюіне және мәдени тоқыраудан әдеби-рухани жаңғыруға бет алған тарихи кезең ретінде сипатталады. Аталған үдерістер Ахмед Шауқидың дүниетанымына, азаматтық ұстанымына және әдеби шығармашылығының идеялық бағытына тікелей ықпал етті. Соның нәтижесінде оның шығармалары араб қоғамының тарихи тәжірибесі мен болашаққа бағытталған рухани ұмтылыстарының арасындағы сабақтастықты бейнелейтін көркем мұраға айналды.

Абай Құнанбайұлы мен Ахмед Шауқидың өмір сүрген тарихи дәуірі мен қоғамдық ортасын салыстырмалы тұрғыдан талдау төмендегідей қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

- екі ақынның да шығармашылық қызметі өз халықтарының тарихындағы саяси және әлеуметтік өзгерістер күшейген кезеңмен тұспа-тұс келді. Абай Ресей империясының отарлық саясаты жүргізілген қазақ қоғамында өмір сүрсе, Ахмед Шауқидың шығармашылық жолы Ұлыбританияның ықпалы күшейген Мысырдағы қоғамдық өзгерістер жағдайында қалыптасты;

- екі ақынның шығармаларында дәуірдің өзекті қоғамдық мәселелері кеңінен көрініс тапты. Әлеуметтік теңсіздік, халық тұрмысының ауырлауы, білім деңгейінің төмендігі және отарлық тәуелділіктің салдары олардың поэзиясында маңызды тақырыптардың біріне айналды;

- Абай мен Ахмед Шауқи қоғамдық мәселелерді көркем шығармаларында ғана көтеріп қойған жоқ, сонымен қатар өз дәуірінің қоғамдық өміріне белсенді араласып, әлеуметтік өзгерістерге ықпал етуге ұмтылды;

- екі ақын да қоғамның дамуын халықтың бірлігімен, білім мен ғылымның өркендеуімен, еңбек құндылығының артуымен және өркениетті елдердің тәжірибесін игерумен байланыстырды;

- ағартушылық идеялары олардың әдеби мұрасымен ғана шектелмей, қоғамдық қызметі арқылы да жүзеге асты. Абай ел басқару ісіне араласып, жастарды тәрбиелеуге ерекше мән берсе, Ахмед Шауқи ағартушылық, публицистикалық және қоғамдық қызметі арқылы ұлттық сананың жаңғыруына үлес қосты;

- екі ақынның шығармалары халық арасында кең таралып, қоғамдық санаға ықпал етті. Олардың поэзиясы ұлттық рухты нығайтуға, адамгершілік құндылықтарды дәріптеуге және қоғамдық ойдың дамуына қызмет етті;

- Абай мен Ахмед Шауқидың шығармалары алғашқы кезеңде ауызша таралып, кейін қолжазбалар мен мерзімді баспасөз арқылы кеңінен насихатталды. Кейбір туындылары ән арқылы халық арасына кең жайылып, ұлттық мәдениеттің ажырамас бөлігіне айналды. Сонымен бірге ақын мұрасын бағалау мен қабылдау сол кезеңнің қоғамдық-саяси жағдайына және қалыптасқан әдеби көзқарастарға тәуелді болды.

Жүргізілген салыстырмалы талдау Абай мен Ахмед Шауқидың шығармашылық қызметінде ортақ тарихи заңдылықтардың болғанын көрсетеді. Екі ақын да өз халқының әлеуметтік жағдайын, рухани мәселелерін және қоғамдық қайшылықтарын шығармаларының негізгі тақырыптарының біріне айналдырды. Осы қызметінің нәтижесінде олар өз дәуірінде ағартушы ақын ғана емес, қоғамдық ойға ықпал еткен рухани көшбасшы тұлғалар ретінде танылды.

Абай мен Ахмед Шауқи өмір сүрген кезеңнен бері әлемдік қоғамдық, мәдени және ғылыми кеңістікте түбегейлі өзгерістер орын алды. Жаһандану үдерісі, ғылыми-техникалық прогресс және мәдени трансформация ұлттық құндылықтарды сақтаудың жаңа тәсілдерін талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық әдебиеттің

дамуына елеулі үлес қосқан екі ақынның шығармашылық мұрасын қазіргі тарихи-мәдени жағдайлармен сабақтастыра қайта зерделеу олардың идеялық мазмұнын жаңа ғылыми қырынан бағалауға және ұлттық бірегейлікті нығайтудағы маңызын айқындауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Абайдың шығармашылық қызметі қазақ қоғамында білім мен ғылымның маңызы арта түскен тарихи кезеңмен тұспа-тұс келді. Осыған байланысты ақын өз шығармаларында халықты ғылым-білім игеруге, әлемдік өркениеттің жетістіктерін меңгеруге және рухани дамуға үндеді. Абай өз дәуірінің қоғамдық мәселелерін терең пайымдап қана қоймай, тарихи тәжірибеге сүйене отырып, қоғам дамуының негізгі бағыттарын зерделеуге ұмтылды. Сондықтан оның шығармаларында өзі өмір сүрген орта ғана емес, қазақ халқының тарихи тәжірибесі, дүниетанымы, дәстүрі, рухани құндылықтары мен ұлттық болмысы кеңінен көрініс тапқан. Осы тұрғыдан алғанда, Абай мұрасы қазақ халқының рухани және мәдени дамуын сипаттайтын маңызды әдеби-тарихи дереккөздердің бірі болып табылады. Ақын шығармалары ұлттық дүниетанымның қалыптасуы мен эволюциясын зерттеуде ерекше ғылыми құндылыққа ие. Осы себепті Абай мұрасы тек Қазақстанда ғана емес, халықаралық ғылыми кеңістікте де зерттеліп, оның шығармалары әртүрлі тілдерге аударылып келеді. Абайтану ғылымының қалыптасуы мен дамуындағы негізгі бағыттардың бірі де ақын мұрасын жан-жақты ғылыми тұрғыдан зерделеу болып табылады.

Ахмед Шауқидың поэзиясында Мысыр мен араб әлемінің қоғамдық-саяси өміріне қатысты өзекті мәселелер кеңінен көрініс тапқан. Ақын

отарлық саясат, ұлттық бірегейлік, әлеуметтік әділеттілік және араб халықтарының ынтымақтастығы сияқты тақырыптарды шығармашылығының маңызды бағыттарының біріне айналдырды. Осыған байланысты оның поэзиясында көрініс тапқан идеялар қазіргі қоғамдық-саяси және мәдени үдерістерді зерттеу тұрғысынан да өзектілігін сақтап келеді. Шауқидың әдеби мұрасы араб әдебиетінің көрнекті жетістіктерінің бірі ретінде ғана емес, сонымен қатар XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы араб қоғамының тарихи және мәдени дамуын зерделеуге мүмкіндік беретін маңызды дереккөз ретінде де бағаланады. Осы тұрғыдан оның шығармашылығын зерттеу араб әдебиетінің жаңғыру кезеңін, ұлттық сананың қалыптасуын және сол дәуірдегі қоғамдық ойдың эволюциясын түсінуде ғылыми маңызға ие.

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетінің AP25796471 «Абай және Шауқи дискурсындағы «Адам» концептісі (қолжазбалардың түпнұсқасы негізінде)» тақырыбындағы тақырыбындағы грантық қаржыландыру жобасын іске асыру шеңберінде дайындалды.

Авторлардың үлесі:

Қожабекова Раушан Санатқызы – концептуализация, дереккөздерге талдау жасау, салыстыру, редакциямен хат-хабар алмасу, өңдеу. Мақаланы жазу барысындағы пайыздық үлесі 60%.

Хассан Хаслина – мақаланың деректерін жинап, жіктеу, ғылыми жетекшілік, зерттеудің бағытын анықтау және зерттеуді үйлестіру. Мақаланы жазу барысындағы пайыздық үлесі 40%.

Әдебиеттер

- Abd al-Fattah, A. (1998). *Shakhshiyyāt Adabiyya*. Hawallī: Maktabat Ibn Kathīr, 256
- Abdalla, Kh. (2004). *Poetry of Ahmad Shawki*. Beirut: Alam Al-Kutub, 118
- Ahmed, S. (1991). 19 yy. Osmanlı döneminde yeni arap edebiyatı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 195
- Al-Fakhouri, H. (1986). *History of the Arabic literature. The Modern Literature*. Lebanon, Beirut: Dar Al-Jeil, 726
- Ali Ahmed, A. M. (2024). The culture of philosophizing in the prose of Ahmed Shawqi. *Humanities and Educational Sciences Journal*, 39, 482-508. DOI: <https://doi.org/10.55074/hesj.vi39.1068>
- Arsalan, Sh. (2009). *Shawqi wa Şadaqat Arba'in Sanah*. Al-Shouf: Al-Dar al-Taqaaddumiyah, 86
- Абайтану: таңдамалы еңбектер (2015). 1-том. Алматы: Қазақ университеті, 210
- Ахметов, З. (1995). Абайдың ақындық әлемі. Алматы: Ана тілі, 271**
- Байтұрсынов, А. (1913). Қазақтың бас ақыны. *Қазақ газеті*, 39, 319
- Daif, Sh. (2010). *Shawki Poet of the Modern Time*. Cairo: Dar el-Ma'arif, 180
- Fahmi, M. H. (1993). *Shawqi-Sha'ir Al-Islam*. Cairo: Dar Al-Maarif, 187
- Hourani, A. (2013). *A history of the Arab peoples*, 551

- Jabri, Sh. (1997) *Dirasa aan Shawki*. Damascus: Dar Kutaiba, 138
- Жұмалиев, Қ. (1948). Абайға дейінгі қазақ поэзиясы және Абай поэзиясының тілі. Алматы: Қазақтың мемлекеттік оқу құралдар баспасы, 208
- Жұртбай, Т. (2020). Білмей мұны жазған жоқ...: мәтінтанулық зерттеу. 1-кітап. Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ баспаханасы, 448
- Картаева, А. (2022). Жаңа ғасырдағы Абайдың «толық адам» тағылымы: ғылыми-танымдық зерттеу. Алматы: Алгоритм, 270
- Kozhabekova, R.S. (2023). A reflection of the Ottoman Empire in the poetry of Ahmad Shawki // *Journal of Oriental Studies* 104(1):77-82. DOI: <https://doi.org/10.26577/JOS.2023.v104.i1.09>
- Kozhabekova, R., Paltore, Y. (2024). The image of a human in the poetry of Abai Qunanbaiuly (1845-1904) and Ahmed Shawqi (1868-1932) // *Scientific Herald of Uzhhorod University*. 2024;(56):2133-2139. DOI: <https://doi.org/10.54919/physics/56.2024.213td3>
- Khalaf, A. A. (2025). Transformation of modern Arabic poetry: a study of form and content from the mid-twentieth century // *International Journal of Humanities and Educational Research*, 2025 (2). DOI: <http://dx.doi.org/10.47832/2757-5403.31.35>
- Құнанбайұлы, А. (1995). Шығармаларының екі томдық жинағы. Алматы: Жазушы, 336
- Majeed, A.A. (1998). *Ahmad Shawki Sha'er Al-Insaan*. Cairo: Dar el-Ma'aref, 120
- Мұхамедханов, Қ. (2010). Абай шығармаларының текстологиясы жайында. Алматы, 164
- Мырзахметов, М. (1994). Абайтану тарихы. Алматы: Ана тілі, 192
- Мырзахметов, М. (2025). Толық адам ілім жайлы толғаныс. URL: <https://ult.kz/post/mekemtas-myrzakhmetuly-tolyk-adam-ilimi-zhayly-tolganys> (accessed 06.06.2025)
- Палтөре Ы. (2025). Абай Құнанбайұлының шығармаларында Құран және хадис мәтіндерінің интерпретациялануы. Алматы: Нұр-Мүбарак, 278
- Петек, Е. (2020). Абай Құнанбайұлы – Ғақлия кітабы. Алматы: Ұлағат, 294
- Петек, Е. (2023). Абай өлеңдерінің қолжазбасы: 1907 жылғы Мүрсейіт қолжазбасының тілдік ерекшеліктері, транскрипциясы мен факсимилесі. Алматы: Ұлағат, 400.
- Shawqi, A. (2003). *Al-Shawqiyat*. Lebanon, Beirut: Dar Al-Kitab Al-Arabi
- Stetkevych, S.P. (1993). *The Mute Immortals Speak: Pre-Islamic Poetry and the Poetics of Ritual* // Cornell University Press, 352
- Stetkevych, S. P. (2010). *The Mantle Odes*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 306
- Sumi, M. A. (2008). Poetry and Architecture: A Double Imitation in the Sīniyyah of Ahmad Shawqī // *Journal of Arabic Literature* 39(1):72-122. DOI: <https://doi.org/10.1163/157006408X310852>
- Сыздық, Р. (2004). Абайдың сөз өрнегі. Алматы: Арыс, 208
- Ubayd, A. (1933). *Dhikrā 'an Shā'irayn*. Beirut: 'Ālam al-Kutub.
- Urun, A. K. (2002). *Ahmad Shawqi*. Istanbul: Selcuk University, 108
- Yazıcı, H. (1997). Mısırlı Bir Arap Şairi Ahmet Şevki ve Şiirlerinde Sultan II Abdulhamid. *İlmi Arashtyrmalar*, 4, 179–192.

References

- Abd al-Fattah, A. (1998). *Shakhshiyyāt Adabiyya*. Ḥawallī: Maktabat Ibn Kathīr, 256
- Abdalla, Kh. (2004). *Poetry of Ahmad Shawki*. Beirut: Alam Al-Kutub, 118
- Ahmed, S. (1991). 19 yy. Osmanlı döneminde yeni arap edebiyatı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 195
- Al-Fakhouri, H. (1986). *History of the Arabic literature. The Modern Literature*. Lebanon, Beirut: Dar Al-Jeil, 726
- Ali Ahmed, A. M. (2024). The culture of philosophizing in the prose of Ahmed Shawqi. *Humanities and Educational Sciences Journal*, 39, 482-508. DOI: <https://doi.org/10.55074/hesj.vi39.1068>
- Arsalan, Sh. (2009). *Shawqi wa Ṣadaqat Arba'in Sanah*. Al-Shouf: Al-Dar al-Taqaaddumiyah, 86
- Abaitanu: tandamaly enbekter [Abai studies: Selected works. Vol. 1] (2015). Almaty: Qazaq universiteti, 210. (In Kazakh)
- Akhmetov, Z. (1995). *Abaidyn aqyndyq alemi* [Abai's poetic world]. Almaty: Ana Tili. 271. (In Kazakh)
- Baitursynov, A. (1913). Qazaqtyñ bas aqyny [The chief poet of the Kazakhs]. *Qazaq gazetі*, 39. (In Kazakh)
- Daif, Sh. (2010). *Shawki Poet of the Modern Time*. Cairo: Dar el-Ma'arif, 180
- Fahmi, M. H. (1993). *Shawqi-Sha'ir Al-Islam*. Cairo: Dar Al-Maarif, 187
- Hourani, A. (2013). *A history of the Arab peoples*, 551
- Jabri, Sh. (1997) *Dirasa aan Shawki*. Damascus: Dar Kutaiba, 138
- Zhumaliev, Q. (1948). *Abaiga deiingi qazaq poeziyasy zhane Abai poeziyasynyñ tili* [Kazakh poetry before Abai and the language of Abai's poetry]. Almaty: Qazaqtyñ memlekettik oqu quraldar baspasy, 208. (In Kazakh)
- Zhurtbai, T. (2020). Bilmei muny zhazgan zhoq...: matintanulyq zertteu [He did not write this unknowingly...: A textological study] (Book 1). Nur-Sultan: L. N. Gumilyov Eurasian National University Publishing House, 448. (In Kazakh)
- Kartaeva, A. (2022). Zhana ghasyrdagy Abaidyñ «tolyq adam» tagylymy: gylimi-tanymdyq zertteu [Abai's doctrine of the "Complete Human" in the new century: A scientific study]. Almaty: Algorifm, 270. (In Kazakh)
- Kozhabekova, R.S. (2023). A reflection of the Ottoman Empire in the poetry of Ahmad Shawki // *Journal of Oriental Studies* 104(1):77-82. DOI: <https://doi.org/10.26577/JOS.2023.v104.i1.09>

Kozhabekova, R., Paltore Y. (2024). The image of a human in the poetry of Abai Qunanbaiuly (1845-1904) and Ahmed Shawqi (1868-1932) // Scientific Herald of Uzhhorod University, 2024;(56):2133-2139. DOI: <https://doi.org/10.54919/physics/56.2024.213td3>

Khalaf, A. A. (2025). Transformation of modern Arabic poetry: a study of form and content from the mid-twentieth century // International Journal of Humanities and Educational Research, 2025 (2). DOI: <http://dx.doi.org/10.47832/2757-5403.31.35>

Qunanbaiuly, A. (1995). *Shygharmalarynyñ eki tomdyq zhinagy* [Collected works in two volumes]. Almaty: Zhazushy, 336. (In Kazakh)

Majeed, A.A. (1998). Ahmad Shawki Sha'er Al-Insaan. Cairo: Dar el-Ma'aref, 120

Mukhamedkhanov, Q. (2010). *Abai shygharmalarynyñ tekstologiyasy zhaynda* [On the textology of Abai's works]. Almaty, 164. (In Kazakh)

Myrzakhmetov, M. (1994). *Abaitanu tarikhy* [History of Abai studies]. Almaty: Ana tili, 192. (In Kazakh)

Myrzakhmetov, M. (2025). *Tolyq adam ilim zhailyly tolghanys* [Reflections on the doctrine of the Complete Human]

Retrieved June 6, 2025, from <https://ult.kz/post/mekemtas-myrzakhmetuly-tolyk-adam-ilimi-zhayly-tolghanys> (In Kazakh)

Paltore, Y. (2025). *Abai Qunanbaiulynyñ shygharmalarynda Qur'an zhane hadis matinderiniñ interpretatsiyalanuy* [Interpretation of Qur'anic and Hadith texts in the works of Abai Kunanbayuly]. Almaty: Nur-Mubarak, 278. (In Kazakh)

Petek, E. (2020). *Abai Qunanbaiuly – Ghaqliya kitabı* [Abai Kunanbayuly – The Book of Ghaklia]. Almaty: Ulaghat, 294. (In Kazakh)

Petek, E. (2023). *Abai olenderiniñ qolzhazbasy: 1907 zhyly Murseit qolzhazbasynyñ tildik erekshelekteri, transkriptsiyasy men faksimilesi* [The manuscript of Abai's poems: Linguistic features, transcription and facsimile of the 1907 Murseit manuscript]. Almaty: Ulaghat, 400. (In Kazakh)

Shawqi, A. (2003). Al-Shawqiyat. Lebanon, Beirut: Dar Al-Kitab Al-Arabi

Stetkevych, S.P. (1993). The Mute Immortals Speak: Pre-Islamic Poetry and the Poetics of Ritual // Cornell University Press, 352

Stetkevych, S. P. (2010). The Mantle Odes. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 306

Sumi, M. A. (2008). Poetry and Architecture: A Double Imitation in the Sīniyyah of Ahmad Shawqī // Journal of Arabic Literature 39(1):72-122. DOI: <https://doi.org/10.1163/157006408X310852>

Syzdyq, R. (2004). *Abaidyñ soz ornegi* [The language and style of Abai]. Almaty: Arys, 208. (In Kazakh)

Ubayd, A. (1933). Dhikrā 'an Shā'irayn. Beirut: 'Ālam al-Kutub

Urun, A. K. (2002). Ahmad Shawqi. Istanbul: Selcuk University, 108

Yazıcı, H. (1997). Mısırlı Bir Arap Şairi Ahmet Şevki ve Şiirlerinde Sultan II Abdulhamid. *İlmi Arashtyrmalar*, 4, 179–192.

Авторлар туралы мәлімет:

Қожабекова Раушан Санатқызы (корреспонденттік автор) – PhD, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан, e-mail: raushan.kozhakhmetova@gmail.com).

Хассан Хаслина – PhD, Малайзия халықаралық ислам университеті, академиялық басқару және қабылдау бөлімінің директоры (Куала-Лумпур, Малайзия, e-mail: haslina.h@iiium.edu.my).

Information about the authors:

Kozhabekova Raushan Sanatovna (corresponding-author) – PhD, senior lecturer of Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic Culture (Almaty, Kazakhstan, e-mail: raushan.kozhakhmetova@gmail.com).

Hassan Haslina – PhD, Director of Academic Management and Admissions Division of International Islamic University Malaysia. (Kuala Lumpur, Malaysia, e-mail: haslina.h@iiium.edu.my).

Сведения об авторах:

Қожабекова Раушан Санатовна (автор-корреспондент) – PhD, старший преподаватель Египетского университета исламской культуры Нур-Мубарак (Алматы, Казахстан, e-mail: raushan.kozhakhmetova@gmail.com).

Хассан Хаслина – PhD, директор Управления по организации учебного процесса и приему Международного исламского университета Малайзии (Куала-Лумпур, Малайзия, e-mail: haslina.h@iiium.edu.my).

Келіп түсті: 9 шілде 2026 жыл
Қабылданды: 24 қыркүйек 2026 жыл